

Trynitarny wymiar tajemnicy Kościoła

The Trinitarian Dimension of the Mystery of the Church

Słowa kluczowe: Święta Trójca, Kościół, Prawosławie

Keywords: Holy Trinity, Church, Orthodoxy

Streszczenie:

Kościół jest ikoną Boga Trójcy, odtwarzającą na ziemi misterium jedności w odmienności. Podobnie jak Trzy Boskie Osoby są Jednym Bogiem, i każda z Osób jest w pełni osobowa, także i wielość członków Kościoła stanowi jedność, przy jednoczesnym zachowaniu swej hipostatycznej indywidualności. Dogmat Trójcy Świętej jest fundamentalną prawdą wiary objawioną przez Boga. Jedynie w świetle dogmatu Trójcy Świętej mamy możliwość zrozumieć – kim jesteśmy i jaki jest Boży zamiar w stosunku do nas. Bez wiary w Trójcę Świętą nie można być ani członkiem Kościoła, ani chrześcijaninem. Na tej wierze zbudowany jest Kościół, który jest mistycznym Ciałem Chrystusa, nieustanną Pięćdziesiątnicą i żywym Obrazem Boskiej Trójcy. Kościół jest życiem Boga w człowieku i człowieka w Bogu. To życie jest realizowane w sposób sakramentalny, poczynając od wejścia przez chrzest, realizowane jest w misteriach Kościoła, wśród których miejsce szczególne zajmuje Eucharystia, gdyż ona urzeczywistnia Kościół jako Ciało Chrystusa i w niej znajdują dopełnienie wszelkie inne sakramenty, obrzędy i nabożeństwa.

Abstract:

The Church is an icon of the Holy Trinity, which recreates on earth the mystery of unity in otherness. Just as the Three Persons of the Trinity are

¹ Ks. dr Andrzej Baczyński jest starszym wykładowcą w Katedrze Prawosławnej Teologii Dogmatycznej i Moralnej Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie.

One God, and each of the Persons is fully personal, so the multiplicity of the members of the Church constitutes unity while simultaneously preserving their hypostatic individuality. The dogma of the Holy Trinity is a fundamental truth of the faith revealed to us by God. Only in light of the dogma of the Holy Trinity can we understand – who we are and God’s intention for us. Without faith in the Holy Trinity, it is impossible to be a member of the Church, or be a Christian. The Church, which is the mystical Body of Christ, the continuous Pentecost, and living Image of the Holy Trinity, is built on this faith. The Church is the life of God in man and man in God. This life is realized in a sacramental manner, starting with initiation in baptism, then continued in the Mysteries of the Church, among which the Eucharist takes a particular place, since it makes the Church the Body of Christ and completes all other Sacraments, rites and services.

Podobnie jak człowiek stworzony jest na obraz Boga Jedyneego w Trójcy (Rdz 1,26), tak też Kościół jako całość jest ikoną Boga Trójcy, odtwarzającą na ziemi misterium jedności w odmienności. Trzy Boskie Osoby są Jednym Bogiem i każda z Osób jest w pełni osobowa. Podobnie także wielość członków Kościoła stanowi jedność, lecz każdy z nich zachowuje swą indywidualność i odrębność (Ware 2002, 265-266). Prawdliwość naszego życia i światopoglądu jest bardzo zależna od prawidłowej teologii Trójcy (Ware 2002, 231). Jedynie w świetle dogmatu Trójcy Świętej mamy możliwość zrozumieć – kim jesteśmy i jaki jest Boży zamiar w stosunku do nas. Dogmat Trójcy Świętej nie jest „wynałazkiem” teologów lecz prawdą objawioną przez Boga (Ałfiejew 2009, 49). Nauka dogmatyczna o Trójcy Świętej dopełnia prawdę o Bogu Jedynym. Bez wiary w Trójcę Świętą nie można być ani członkiem Kościoła, ani chrześcijaninem. Kościół zbudowany jest na tej wierze.

Stworzone na obraz Boga Trójcy istoty ludzkie są powołane do odtworzenia na ziemi tej tajemnicy wzajemnej miłości, którą żyje Trójca (Ware 1999, 42). Tak więc, zadaniem chrześcijan jest realizacja wzajemnej miłości na wzór miłości, jaka istnieje pomiędzy trzema Boskimi Osobami. W modlitwie arcykapłańskiej Jezus Chrystus modli się do Boga Ojca: „Aby wszyscy jedno byli jak Ty Ojczy we mnie, a Ja w Tobie, aby

i oni jedno w nas byli, aby świat uwierzył, że Ty Mnie posłałeś. [...] Aby miłość, którą mnie umiłowałaś, w nich była i Ja w nich” (J 17,21.26). W innym miejscu Jezus Chrystus mówi: „Po tym wszyscy poznają, żeście uczniami moimi, jeśli będziecie się wzajemnie miłowali” (J 13,35). Takie jest powołanie wszystkich. Każda jednostka społeczna, rodzina, szkoła, miejsce pracy, parafia, Kościół – powinny stać się ikoną trójjedności (Ware 1999, 42). Najlepszą zasadą chrześcijaństwa i jego dokładną definicją, jego najwyższym szczytem, według św. Jana Chryzostoma, jest dążenie do tego, co posłuży dobru wszystkich. Nikt bowiem nie zbawia się sam, nie troszcząc się o zbawienie swego bliźniego – takie jest praktyczne znaczenie dogmatu Trójcy Świętej (Ware 1999, 42). Zbawia się człowiek w Kościele, jako jego członek w jedności ze wszystkimi innymi członkami (Chomiakow 1981, 60). Jeżeli modlitwa człowieka ma zostać przekształcona w działanie, to wiara w Trójcę, która wnosi natchnienie do wszelkiej naszej modlitwy, musi również zostać wykazana w naszym życiu codziennym. „Umilujmy się nawzajem, abyśmy mogli jednomyślnie wyznawać Ojca i Syna i Św. Ducha, Trójcę Jednoistotną i Niepodzielną” (*Bożestviennaâ Liturgiâ... 2001, 57*) – wzywa Kościół podczas św. Liturgii przed wygłoszeniem symbolu wiary. Słowa te podkreślają, iż prawdziwie mogą wyznaczyć wiarę w trójjedynego Boga ci, którzy na wzór Trójcy okazują wzajemną miłość względem siebie. Między naszą miłością do innych i naszą wiarą w Trójcę istnieje więź nierozzerwalna: pierwsza jest warunkiem wstępnym drugiej, a druga nadaje sens i pełną moc tej pierwszej. Pod koniec św. Liturgii wierni razem z całym Kościołem śpiewają: „Widzieliśmy Światłość prawdziwą, przyjęliśmy Ducha z Niebios, znaleźliśmy wiarę prawdziwą, Niepodzielnej Trójcy kłaniamy się, albowiem Ona nas zbawiła” (*Bożestviennaâ Liturgiâ... 2001, 84*). Tą *stychirę na stichownie* (ton 2), Kościół śpiewa w sobotę wieczorem na małych nieszporach, przed niedzielą Święta Pięćdziesiątnicy (*Mineaâ prazdničnaâ s dobavleniem... 2003, 522*).

Święta Trójca w Piśmie Świętym

Objawienie o Trójcy Świętej jest dla Kościoła prawosławnego najważniejszą ze wszystkich tajemnic wiary. Bóg jest nieskończoną miłością Trzech Hipostaz zjednoczonych w najdoskonalszej miłości (Felmy 2005, 59). Zarówno w dziele stwórczym jak i zbawczym bierze udział cała Boska Trójca, wszystkie trzy Boskie Hipostazy. Psalmista Dawid mówi: „Słowem Bożym zostały stworzone niebiosa, a tchnieniem ust Jego – wszystkie ich zastępy” (Ps 33,6). Św. Jan mówi o roli twórczej Słowa Bożego w Prologu ewangelii – „Wszystko przez Nie (Słowo Boże) się stało i bez Niego nic się nie stało” (J 1,3). O Duchu Świętym jest powiedziane „A ziemia była pustkowiem i Duch Boży unosił się nad wodami” (Rdz 1,2). Teologia prawosławna mocno podkreśla współtworzenie i współdziałanie Osób Trójcy. Wola Ich Trzech jest jedna lecz każda Hipostaza działa na sposób sobie właściwy. Św. Bazyli Wielki mówi: „Znajdź mi przyczynę tego, co istnieje – Ojca, przyczynę stwórczą – Syna, przyczynę wypełniającą – Ducha (Bazyli Wielki 1999, 135 {Mowa 32,136}). To działanie w sposób antropomorficzny określa św. Ireneusz z Lyonu: „Słowo i Duch są dwiema «rękoma» Ojca” (Iriniej Lionskij {kni-ga 4,XX,1.3.4}). Inaczej ujmując, w akcie stwórczym do Ojca należy rola Praprzyczyny wszystkiego, do Syna (Logosu) należy rola Wykonawcy – Stwórcy, zaś do Ducha Świętego realizacja, dokończenie i doprowadzenie całego stworzenia do doskonałości.

W Starym Testamencie jest wiele tekstów, symboli i miejsc mówiących o wielości Osób w Bogu i Jedności, np.: „Uczyńmy człowieka na obraz nas, podobnego do nas” (Rdz 1,26); „Oto człowiek stał się taki jak my” (Rdz 3,22); „Przeto zstąpmy i pomieszajmy ich język” (Rdz 11,7); „Święty, Święty, Święty Pan, Bóg Zastępów” (Iz 6,3). Innym przykładem jest objawienie Boga Abrahamowi pod dębem Mamre (Ałfiejew 2009, 50):

Pan ukazał się Abrahamowi pod dębami Mamre, gdy ten siedział u wejścia do namiotu w najgorętszej porze dnia. Abraham spojrzawszy dostrzegł trzech ludzi naprzeciw siebie. Ujrawszy ich podążył od wejścia do namiotu na ich spotkanie. A oddawszy im pokłon do ziemi, rzekł: O Panie, jeśli darzysz mnie życzliwością, racz nie omijać Twego służy! Przyniosę trochę wody, wy zaś raczcie obmyć sobie nogi, a potem odpocznijcie pod drzewami. Ja zaś pójdę wziąć nieco chleba, abyście się pokrzepili, zanim pójdziecie dalej, skoro przechodzicie koło służy waszego. A oni mu rzekli: Uczynić tak, jak powiedziałeś (Rdz 18,1-5).

Powyższe opisy ze Starego Testamentu tradycja chrześcijańska określa jako symbole trynitarności Boga. Jednakże to misterium trynitarne w Starym Testamencie pozostaje niejako w ukryciu pod zasłoną, która zgodnie ze słowami apostoła Pawła (por. 2 Kor 3,15-16), zdjęta zostaje dopiero wraz z przyjściem na ziemię Syna Bożego Jezusa Chrystusa.

W Nowym Testamencie Bóg objawił siebie światu w sposób wyraźny i pełny, jako Jeden w trzech Osobach. Podczas chrztu Jezusa Chrystusa w Jordanie Bóg w Trójcy w sposób pełny objawił Siebie światu: „A kiedy Jezus został ochrzczony i modlił się, otwarły się niebiosy i Duch Święty zstąpił na Niego w cielesnej postaci, jakby gołębicą, a z nieba odezwał się głos: Tyś mój syn ukochany, Ciebie Sobie upodobałem” (Łk 3,21-22). Głos Ojca z niebios, Syn w wodach Jordanu i Duch w postaci gołębiczy zstępujący na Syna. Wielokrotnie Jezus mówił o swej jedności z Ojcem, o tym, że był posłany przez Ojca, nazywał siebie Jego Synem (J 10,30 i 36). Obiecał On uczniom Ducha Pocieszyciela, który od Ojca pochodzi: „Gdy jednak przyjdzie Pocieszyciel, którego Ja wam pošlę od Ojca, Duch Prawdy, który od Ojca pochodzi, On będzie świadczył o Mnie” (J 15,26). Posyłając uczniów w celu głoszenia zbawiennej ewangelii, mówił im: „Idźcie i nauczajcie wszystkie narody, chrzcząc ich w Imię Ojca i Syna i Ducha Świętego” (Mt 28,19). W myśli apostoelskiej również została podkreślona trynitarna tajemnica Boga Jedyne: „Łaska Pana naszego Jezusa Chrystusa, miłość Boga Ojca i dar jedności w Duchu Świętym niech będą z wami wszystkimi!” (2 Kor 13,13).

Jedność Trójcy Świętej w udzielaniu łaski

Wszystkie osoby Trójcy Świętej uczestniczą w udzielaniu zbawczej łaski. Łaska zatem jest darem Trójcy Świętej, darem Bożym, gdyż Święta Trójca jest współistotna i niepodzielna. Dlatego można powiedzieć, iż ten dar jest podawany z woli Boga Ojca przez Syna od Ducha Świętego. Przenajświętsza Trójca jest źródłem wszelkich darów, dawanych człowiekowi – naturalnych i nadnaturalnych. Cała Trójca Święta uczestniczy w udzielaniu łaski. Prawosławie nigdy nie usiłowało sprowadzić Trójcy do jedności Jej natury w czynie. Wprost przeciwnie – usiłowało ustalić ekonomię hipostaz, przy której w jednym akcie każda z hipostaz, działa na sposób sobie właściwy. Palec Ojca, pieczęć Syna, namaszczenie Ojca i Syna to Duch Święty, który daje świadectwo Synowi, objawia Go, w pewnym sensie rodzi (narodzony z Ducha Świętego i Marii Panny) i prowadzi wszystko do Chrystusa (Evdokimov 1986, 189).

Św. Mikołaj Kabasilas mówił:

Jeśli Trójca zbawiła nasz rodzaj w jednej miłości do ludzi, to jednak każda z błogosławionych hipostaz współpracuje działaniem własnym. Ojciec się pojednał, Syn dokonał pojednania, Duch Święty stał się darem dla przyjaciół ustanowionych już takimi. Jeden nas wyzwolił, drugi jest Tym, przez którego zostaliśmy wyzwoleni, a Duch jest wolnością. [...] Ojciec ponownie nas ukształtował, przez Syna zostaliśmy ponownie ukształtowani, a Duch jest Ożywicielem. Również w czasie pierwszego stworzenia Trójca była jakby ocieniona w figurach: Ojciec kształtował, Syn był dłonią kształtującego, Paraklet – tchnieniem tchnącego życie (Spiteris 2006, 30).

„Bóg Ojciec praprzyczyna wszystkiego istniejącego, Który „wybrał nas [...] w Jezusie Chrystusie przed założeniem świata [...] powołał do usynowienia przez Jezusa Chrystusa” (Ef 1,4). On jest źródłem naszego uświęcenia przez łaskę. Z Jego świętej woli dawana jest łaska uświęcająca dusze ludzkie. On posłał w świat Pocieszyciela, Ducha Świętego. Do Jego w swej modlitwie zwracał się Jezus Chrystus: „Ojcze Święty, poświęć ich w prawdzie twojej” (J 17,17). Apostoł Paweł mówi, iż „posłał Bóg Ducha Swego do serc naszych, wołającego Abba Ojcze” (Ga 4,6). „Bóg Ojciec

wycisnął w nas pieczęć i dał zadatek Ducha do serc naszych” (2 Kor 1,22). Ducha Świętego apostoł nazywał „Duchem Bożym” (Rz 8,9 i 14; 1 Kor 3,16; Ef 4,30). Dlatego też sama łaska jest nazywana „Łaską Boga Ojca” (1 Kor 1,3; Ef 1,6 i 3,7; Kol 1,3). Syn Boży, Zbawiciel, ma możliwość posyłania darów łaski Ducha Świętego i jest przyczyną naszego uświęcenia. Jego wstawiennictwem w Imię Syna został posłany Duch Święty w swym działaniu przez łaskę. Bez odkupieńczego czynu zbawiciela Duch Święty nie mógłby być posłany: „Albowiem Duch Święty nie był jeszcze dany, gdyż Jezus nie był jeszcze uwielbiony” (J 7,39). Łaska zapanowała przez usprawiedliwienie ku żywotowi wiecznemu przez Jezusa Chrystusa Pana naszego” (Rz 5,21 i 6,23). Dlatego też sama łaska nazywana jest łaską daną w Jezusie Chrystusie” (1 Kor 1,4; 2 Tm 1,9), „łaską Chrystusową” (Ga 1,6), „mocą Chrystusową” (2 Kor 12,10), a Duch Święty – „Duchem Chrystusowym” (Rz 8,9), „Duchem Syna” (Ga 4,6), zaś sam Syn nazywany jest „uświęceniem” naszym i „uświęcającym” (1 Kor 1,30). Duch Święty posłany w świat przez Syna od Ojca, Swą boską mocą przyswaja ludziom dary Odkupienia i dlatego właściwie On jest realizatorem uświęcenia człowieka. Wylanie na zbawiających się łaski Bożej – łaski Chrystusowej, jest to działanie Ducha Świętego. On dokonuje usprawiedliwienia grzeszników przychodzących do Chrystusa, przez ujawnienie prawdy Chrystusowej, odradzając ich w sakramencie chrztu (J 3,5) tajemniczo wchodząc do wnętrza ich natury (1 Tes 4,8) lub jak mówi Pismo Święte – w ich serca (2 Kor 1,22; Ga 4,6) i wierni stają się miejscem spoczywania Ducha Świętego; „Duch Boży w nich mieszka” (Rz 8,9), zaś ich ciała stają się „świątynią Ducha Świętego” (1 Kor 6,19). Ogarniając sobą cały zbawczy akt, Duch Święty jednoczy człowieka z Jezusem Chrystusem, a przez Niego z Bogiem Ojcem (Ef 2,18). Duch Święty zamieszkujący w człowieku stanowi zasadę łaski zaś jej objawienie jest działaniem Ducha Świętego. Człowiek, który przyswoił dary łaski, tym samym jest w jedno z Duchem Świętym, ponieważ moc Boża jest nierozdzielna z samym Bogiem.

Kościół jako obraz Świętej Trójcy

Kościół został ustanowiony na obraz Trójcy Świętej i przedstawia sobą tajemnicę jedności w odmienności hipostaz. Składa się on z wielu oddzielnych osób połączonych ze sobą jednością wiary i sakramentami (Ałfiejew 2009, 134). Zgodnie z myślą apostoła Pawła: „Jedno ciało jeden Duch [...] jeden Pan, jedna wiara, jeden chrzest; jeden Bóg i Ojciec wszystkich, który (jest i działa) ponad wszystkimi, przez wszystkich i we wszystkich” (Ef 4,4-6). Boża miłość trzech hipostaz Trójcy Świętej jest widoczna w jedności Kościoła. Abp Hilarion (Troicki) stwierdził:

Na ziemi nie ma jedności, z którą można by porównać jedność eklezjalną. Taka jedność nastąpiła tylko w niebie. W niebie niezrównana miłość Ojca, Syna i Ducha Świętego jednoczy Trzy Osoby w jedną Istotę, tak że to już nie trzech Bogowie lecz jeden Bóg, żyjący trójjedynym życiem. [...] Ludzie którzy wstąpili do Kościoła i umiłowali siebie wzajemnie, są podobni do trzech Osób Przenajświętszej Trójcy (Troicki 1986, 15-16).

Bez wyznawania Trójcy Świętej nie ma chrześcijaństwa, nie byłoby również Kościoła, który wychowuje nas dla nieba, ani sakramentów, którymi nas uświęca, umacnia i prowadzi nas ku nieśmiertelności. Bez nauki o Trójcy Świętej – sąd ostateczny, zmartwychwstanie umarłych, oddanie każdemu według jego uczynków w życiu przyszłym byłyby dla nas pustymi słowami. Wszystko można dopuścić jedynie wtedy, gdy wierzymy w Boga Ojca, który jest odwieczną miłością i prawdą; w Boga Syna jako odkupiciela ludzi, i w Boga Ducha Świętego jako Uświęciciela i Pocieszyciela wiernych. Wówczas, jak mówi apostoł Paweł, „Łaska Pana Jezusa Chrystusa i miłość Boga i społeczność Ducha Świętego będzie z wami wszystkimi” (2 Kor 13,13). Wszystko co wiemy o Trójcy Świętej, poznaliśmy przez wcielenie, co podkreśla św. Jan w prologu Ewangelii (J 1,14). Objawienie spełnia się, kiedy jedna z osób boskich, Syn Boży stał się człowiekiem i „zamieszkał z nami”. Dla pełnego objawienia Trójcy Świętej było konieczne wcielenie (Łoscki 2000, 73). Wcielenie

jest punktem wyjścia dla teologii – stwierdza W. Łoski – i natychmiast stawia w samym centrum tajemnicę Trójcy (Łoski 2000, 18).

Pojęcie Kościoła jako ikony Trójcy Świętej ma wiele zastosowań. „Jedność w odmienności” – jak każda Osoba Trójcy Świętej jest autonomiczna – podobnie i Kościół składa się z szeregu niezależnych autokefalicznych Kościołów lokalnych. Jak trzy osoby Trójcy Świętej są sobie równe, tak i w Kościele żaden biskup nie może sobie rościć absolutnej zwierzchniej władzy nad pozostałymi biskupami. Takie pojęcie Kościoła jako ikony Trójcy Świętej pomaga nam również w przybliżeniu znaczenia roli soborów, które są wyrażeniem trynitarnej natury Kościoła. Tajemnica jedności w odmienności według obrazu Trójcy dostrzegalna jest na soborach, kiedy zgromadzony episkopat pod przewodnictwem Ducha Świętego, w wolności ukazuje jednomyślność (Ware 2002, 266).

Bóg Ojciec udziela kościołowi Ducha Świętego w imię Swego Syna. W ten sposób w Kościele urzeczywistnia się zbawcze misterium paschy Jezusa Chrystusa oraz zstąpienia Ducha Świętego. Dokonuje się ono w sposób sakramentalny przez trójjedynego Boga za pośrednictwem Chrystusa. Przez swą śmierć i zmartwychwstanie zbawiciel nie tylko uwolnił nas i pojednał z Ojcem i dał nam możliwość bycia dziećmi bożymi, lecz zjednoczył w Sobie naszą naturę za pośrednictwem ciała, które przyjął. Każdego z nas jednoczy ze swym ciałem mocą sakramentów. W taki sposób swą prawdę i życie wprowadza w nasze dusze, tak, iż za pomocą świętych sakramentów stało się możliwym dla ludzi poznanie i życie w Prawdzie. Łaska i dary posyłane od Boga w Trójcy Świętej, są dawane od Ojca przez Syna w Duchu Świętym. Przyjmując je mamy i miłość Ojca, i łaskę Syna i jedność w Duchu Świętym. Ekonomia Syna i Ducha jest skierowana do Ojca, źródła trynitarnej jedności i duchowego życia ludzi. Duch Święty włączył nas w Ciało jako „współdziedziców” Chrystusa, uczynił nas „synami w Synu” i pozwolił nam znaleźć Ojca (Evdokimov 2012, 130).

Kościół jako Ciało Chrystusa

Kościół jest królestwem chrystusowym, kupionym za cenę Jego krwi, królestwem, do którego wprowadza tych, których wybrał za swoje dzieci, które uznały Go za swego zbawiciela (Ałfiejew 2009, 129). Apostoł Paweł w liście do Rzymian napisał: „Choć jest nas wielu, stanowimy jedno ciało w Chrystusie” (Rz 12,5). „Wy jesteście Ciałem Chrystusowym, a z osobna jego członkami” (1 Kor 12,27). Tym samym apostoł Paweł wskazał na więź jaka istnieje pomiędzy Chrystusem i Kościołem. Święty Ignacy Antiocheński stwierdził: „gdzie jest Jezus Chrystus tam i Kościół powszechny” (Ignacy Antiocheński 1988, 138 {Do Kościoła w Smyrnie VIII.2}). Kościół jest przedłużeniem wcielenia, jest miejscem gdzie wcielenie staje się ponadczasowe. „Kościół i jego założyciel są ze sobą nierozzerwalnie powiązani [...] Kościół jest Chrystusem z nami” (Ware 2002, 267). Jedność pomiędzy Chrystusem i Jego Kościołem realizuje się nade wszystko poprzez sakramenty. Kościół musi być rozważany przede wszystkim w kategoriach sakramentalnych. Jego jedność realizowana jest nade wszystko w Eucharystii. Zdaniem św. Ignacego Antiocheńskiego, Kościół jest społecznością eucharystyczną, sakramentalnym bogoludzkim organizmem – który istnieje w pełni wszędzie tam, gdzie jest sprawowana Eucharystia. Określenie „Ciało Chrystusa” oznacza zarówno Kościół jak i sakrament czy „wspólnotę świętych ludzi” (Ware 2002, 267).

Kościół jest eucharystycznym ciałem Jezusa Chrystusa, gdyż eucharystia łączy nas z Nim i ze sobą nawzajem. Im bliżej jesteśmy Boga tym bliżej jest nam do siebie nawzajem, im pełniejsza miłość do Chrystusa, tym silniejsza jest miłość do bliźniego. Powracając do jedności z Bogiem poprzez życie sakramentalne łączymy się ze sobą, pokonujemy wyobcowanie, rozdarcia i spojeni więzami miłości stajemy się członkami niepodzielnego bogoludzkiego organizmu (Ałfiejew 2009, 131).

W jednej z modlitw eucharystycznych Liturgii św. Bazylego Wielkiego Kościół zwraca się do Boga słowami:

Nas wszystkich, przyjmujących z jednego chleba i z jednego kielicha, zjednocz we wspólnocie jednego Ducha Świętego aby dla nikogo z nas przyjęcie Ciała i Krwi twego Chrystusa nie było na sąd lub potępienie, ale abyśmy znaleźli miłosierdzie i łaskę ze wszystkimi świętymi, których od wieków sobie upodobałeś, z Praojcami, Ojcami, Patriarchami, Prorokami, Apostołami, Ewangelistami, Kaznodziejami, Męczennikami, Wyznawcami, Nauczycielami i z wszystkimi duszami sprawiedliwych, które w wierze spoczęły (*Boska Liturgia...* 2005, 92-93).

Praobrazem Kościoła w Starym Testamencie był naród izraelski, wybrany spośród innych narodów przez Boga i wyszczególniony. Znakiem przynależności do narodu Izraela były narodowość i obrzezanie, zaś do Nowego Izraela, tj. Kościoła chrystusowego – tymi znakami są wiara w Chrystusa jako zbawiciela i bogocześnika oraz chrzest. Stary Izrael wędrował po pustyni, zmierzając do ziemi obiecanej, zaś nowy pielgrzymuje po ziemi obiecanej, będąc w przedsmaku, ale także w oczekiwaniu na pełnię Królestwa Niebios (Ałfiejew 2009, 131).

Według ks. M. Afanasiewa nowotestamentowy Kościół Boży został ustanowiony przez Chrystusa na Ostatniej Wieczery i zaktualizował się empirycznie w dniu Pięćdziesiątnicy, kiedy to dokonała się po raz pierwszy w Kościele Eucharystia Święta. To eucharystyczne zgromadzenie było także empiryczną manifestacją pełni Kościoła chrystusowego (Afanasjew 2002, 4 i 13). Cel założenia Kościoła jest analogiczny do wcielenia Syna Bożego. Tak jak On został posłany przez Ojca, aby „ocalić to, co zginęło” (Mt 18,11)² – całą ludzkość przyprowadzić do Królestwa Bożego, tak też Kościół został założony, aby w jego łonie wszyscy dostępowali zbawienia, poprzez przyswojenie darów odkupienia, którego dokonał sam Jezus Chrystus. Stąd też wynika szczególny cel Kościoła, jako kontynuatora chrystusowej misji zbawienia ludzkości – ma On oświecać i odradzać grzeszników, dla nowego świętego życia, aby „odłożywszy starego człowieka, oblekli się w nowego” (*Časoslov* 1925, 57) – czytamy

² O różnicach w cerkiewnosłowiańskich przekładach Ewangelii zob. Ostapczuk 2018, 65-70.

w modlitwie nabożeństwa dziewiątej godziny, i połączyli się z Chrystusem i w ten sposób zostali doprowadzeni do Królestwa Bożego.

W Chrystusie jako głowie Kościoła i nowotestamentowego człowieczeństwa istnieje moc duchowo-charyzmatyczna i życiodajna, która jest w stanie uchronić nowe życie w Chrystusie wszystkich ludzi we wszystkich czasach. Lecz żeby wniknąć w to życie każdy z osobna musi przy pomocy wiary zjednoczyć się mistycznie z Chrystusem i zostać jego żywym członkiem. Ten proces dokonuje się wewnątrz Kościoła, który jest mistycznym ciałem Chrystusa, zgromadzonym ludem bożym, a Chrystus jest jego Głową. Chrystus jako Wszechwładca dał możliwość dla wszystkich bycia dziećmi Bożymi i spadkobiercami Jego królestwa. Lecz aby każdy osobno mógł uczestniczyć w tym, potrzeba jest żeby każdy z osobna, mocą swej wiary duchowo się odrodził i stał się według łaski synem Bożym. Tylko wtedy jest możliwość bycia dzieckiem Bożym.

Kościół jako nieustanna Pięćdziesiątnica

Podczas gdy św. Ignacy Antiocheński stwierdził: „gdzie jest Jezus Chrystus tam i Kościół Powszechny”, św. Ireneusz z Lyonu zapisał nie mniej prawdziwe słowa „Gdzie Kościół, tam i Duch Boży, a gdzie Duch Boży tam i Kościół...” (Ireneusz z Lyonu 1965, 48).

Tylko poprzez *kinonię* Ducha Świętego jest możliwy udział stworzenia w życiu Stwórcy. Jedynie w mocy Ducha Świętego osiągamy Jezusa Chrystusa, ponieważ to Duch Święty jest tym, który aktualizuje dzieło Jezusa Chrystusa w stosunku do wszystkich wierzących w Kościele (Hrycuniak 2003, 101), w którym zgodnie ze słowami apostoła Pawła: „Wszyscy w jednym Duchu zostali ochrzczeni (...) Wszyscy również zostali napojeni jednym Duchem” (1 Kor 12,13). Czyż zatem Kościół, mówi A. Schmemmann, nie jest powołany do tego, by stale był manifestacją Ducha Świętego? W „ostatni i wielki dzień Pięćdziesiątnicy” Duch Święty zstąpił na Kościół i przebywa w nim jako jego *życie* (Schmemmann 1988, 46-47), jako spełnienie zbawczej misji Chrystusa.

Ten dar zbawczy jest dawany w obfitości i bezgranicznie: „Nie miarą daje Bóg Ducha” (J 3,34) i „pełni Jego my wszyscy przyjęliśmy i łaskę na łaskę” (J 1,16). Teraz On powinien być przyswojony, rzeczywiście przyjęty i stać się naszym. Taki jest właśnie cel życia chrześcijańskiego (Śmiemann, rozdz. 4.2). Od chwili pięćdziesiątnicy – mówi P. Evdokimov – „Duch bliższy jest nam niż my sami sobie” (Evdokimov 1986, 343).

Rzeczywiście mówi o. P. Florenski, tylko Duch Święty może zagwarantować prawdziwą jedność wewnętrzną Kościoła i ustanowić ten „lud” Ciałem Chrystusa (Florenski 1914, 7). Wówczas jak stwierdza P. Evdokimov, „consensus nie jest czymś demokratycznym, nie jest wolą wszystkich, ale wyraża wspólną wolę zgodności z Prawdą, która jest permanentnym cudem Kościoła jako wiecznie żywy *totus Christus*” (Evdokimov 1986, 179).

W jedności Ciała każdy członek ma swoje oblicze – jesteśmy ugruntowani w jednym ciele Chrystusa, lecz rozdzielni na osoby. W łonie jedności Chrystusowej Duch Święty różnicuje i każdy członek Ciała jest wymieniony w modlitwie Kościoła. Jednak oba czynniki są nierozłączne – Chrystus jest objawiony przez Ducha, a Duch Święty jest dany przez Chrystusa, upojeni Duchem przyjmujemy Chrystusa. Cała Trójca Święta jest w to włączona (Evdokimov 1986, 185).

Jako Poczyciel Kościoła, Duch Święty realizuje, aktualizuje i konkretyzuje dzieło Zbawiciela w świecie. Duch Święty zstępuje na uczniów i na Kościół; chrzci; odradza; włącza do ciała Kościoła i udziela charyzmatów niezbędnych dla życia Kościoła i każdego jego członka (*Mineâ prazdničnaâ s dobavleniem...* 2003, 521). Zesłanie Ducha Świętego jest tym aktem Bożym, który wynosi paschalne misterium Chrystusa w sferę wiecznie trwającego „teraz”. Wszystko, czego dokonuje Duch Święty wiąże się z wiecznie trwającym misterium Paschy Chrystusowej.

Uświęcenie człowieka polega na przyswojeniu odkupienia, którego Chrystus dokonał i dokonuje za pośrednictwem posłanego Nim od Ojca

–Ducha Świętego (J 15,26), który posłany był dla apostołów i przebywa z ich następcami na wieki i kontynuuje to wielkie dzieło. W tym celu założył On na ziemi swój Kościół, ustanowił hierarchię, dał wszelkie środki, misteria potrzebne dla uświęcenia człowieka. Realizatorem naszego uświęcenia i zbawienia jest Duch Święty działający we wszelkich przejawach sakramentalnych Kościoła. Św. Cyprian z Kartaginy mówi, iż „poza Kościołem nie ma zbawienia” (Kiprian Karfagenskij 2001). poza Kościołem bowiem nie ma Eucharystii i nie ma sakramentów. Każde misterium czy sakrament zakłada zmianę, przemianę, przeobrażenie człowieka i zawsze ma odniesienie do śmierci i zmartwychwstania Chrystusa jako swego źródła, zawsze objawia tajemnicę mającego nadejść królestwa Chrystusowego (Schmemmann 1988, 70).

Św. Teofan Zatwornik (Rekluz) pisał: „Istota życia w Jezusie Chrystusie, życia duchowego, polega na przemianie duszy i ciała” i na ich wprowadzeniu w sferę Ducha (Fieofan Zatwornik 1903, 247). Duch Boży, zamieszkując w duchu człowieka, czyni go uczestnikiem łaski Bożej (Mantzaridis 1997, 41). Duch Święty, który zamieszkuje w Kościele, „nie przemawia w Swoim Imieniu”, lecz otrzymuje od Chrystusa i przekazuje człowiekowi to, co otrzymał (J 16,13-14). W jaki sposób zapytuje św. Grzegorz z Nyssy, moglibyśmy się zjednoczyć z Chrystusem, gdyby nie dokonał tego Duch Święty? (Nisskij 1865 {Mova 23}). Szczególna i zasadnicza moc i działanie Ducha Świętego jego zdaniem polega na oczyszczaniu człowieka z grzechów. Dobrze wyraża to *stychira na stichownie* (ton 6), śpiewana w sobotę wieczorem na małych nieszporach przed Niedzielą świętą Pięćdziesiątnicy: „Królu Niebieski, Pocięzycielu, Duchu Prawdy, który wszędzie jesteś i wszystko napełniasz. Skarbnico dóbr i Dawco Życia, przyjdź i zamieszkaż w nas, i oczyść nas z wszelkiej zmaży, i zbaw, o Dobry, dusze nasze” (*Mineâ prazdničnaâ s dobavleniem...* 2003, 525). Czegokolwiek bowiem dotknie Duch Święty, stwierdza św. Cyryl Jerozolimski, to wszystko zostaje uświęcone i przemienione (Cyryl Jerozolimski 2000, 340 {Katecheza XXIII.7}).

Dla św. Grzegorza z Nyssy człowiek, którym nie prowadzi Duch Święty, nie jest istotą ludzką, a dla św. Symeona Nowego Teologa ktoś, kto nie jest świadom połączenia z Chrystusem unieważnia łaskę chrztu (Nisskij 1865 {Mova 24}).

Trynitarna łaska Boża i wola ludzka

Przyswojenie dzieła zbawczego jest możliwe w Kościele, Bogoludzkim organizmie, jedynie dzięki współdziałaniu dwóch czynników – Boskiego i ludzkiego. Czynnikiem Boskim jest trynitarna łaska Boża, natomiast ludzkim dobrowolna akceptacja i przyjęcie tej niestworzonej zbawczej energii Bożej.

Ojciec udziela Ducha Świętego w imię Swego Syna. W ten sposób w Kościele urzeczywistnia się zbawcze misterium Paschy Chrystusa oraz zstąpienie Ducha Świętego. Dokonuje się ono w sposób sakramentalny przez trójjedynego Boga za pośrednictwem Jezusa Chrystusa. Przez swą śmierć i zmartwychwstanie zbawiciel nie tylko uwolnił nas i pojednał z Ojcem i dał nam możliwość bycia dziećmi Bożymi, lecz zjednoczył w sobie naszą naturę za pośrednictwem ciała, które przyjął. Każdego z nas jednoczy ze swym ciałem mocą sakramentów. W taki sposób swą prawdę i życie wprowadza w nasze dusze, tak, iż za pomocą świętych sakramentów Kościoła stało się możliwym dla ludzi poznawanie i życie w Prawdzie (Evdokimov 1986, 118).

Mocą Ducha Świętego człowiek staje się Chrystusowy, „obleka się w Chrystusa”. W tym jest zaznaczona, jak mówi P. Evdokimov, wspaniała równowaga trynitarna: naznaczeni przez Ducha, stają się nosicielami Chrystusa, by wreszcie stać się świętymi „pełnymi Trójcy” (Evdokimov 1986, 364-365).

Realizacja pełni człowieczeństwa możliwa jest wyłącznie w jedności z Bogiem w sposób sakramentalny. Poza Bogiem człowiek traci sens swego istnienia i zdolność realizacji swego powołania. Duch ludzki rozkwita dopiero w „Boskim środowisku” – stwierdza P. Evdokimov (Evdokimov 2001, 87). Przeznaczeniem tego człowieczeństwa zgodnie z myślą

apostoła Pawła jest „w Chrystusie połączyć w jedną całość wszystko, i to co jest na niebiosach i to, co jest na ziemi w Nim” (Ef 1,10).

Jednoczenie człowieka z Bogiem stanowi zatem zadanie chrześcijaństwa. Jest to możliwe tylko w Chrystusie, w Jego zbawczym akcie, którego uczestnikiem może stać się człowiek w jego Kościele mocą Ducha Świętego. Osiąga się to nie automatycznie, lecz powolnym, stopniowym wysiłkiem wewnętrznego doskonalenia się, stałego „umierania” dla tego świata i grzechu oraz ciągłego wzrastania dla Chrystusa. Zadaniem zaś Kościoła jest wszędzie i zawsze objawiać i wypełniać swą misję – odnowy człowieka w Chrystusie i w Duchu Świętym, odradzając w Chrystusie i Duchu Świętym dla niego świat (Śmiemann, rozdz. 1).

Misterium wejścia do Kościoła

Narodziny nowego członka i jego wejście do Kościoła jest możliwe tylko przez chrzest. Bez przyjęcia tego sakramentu człowiek nie może stać się ani członkiem Kościoła, ani wejść do królestwa Bożego (J 3,5). Kto nie przyjmie chrztu dla tego nie ma zbawienia – stwierdza św. Cyryl Jerozolimski, wyjątek stanowią męczennicy, którzy i bez wody osiągną królestwo (Cyryl Jerozolimski 2000, 54 {Katecheza III}).

Przyjęcie do Kościoła nie dokonuje się na zasadzie zwykłej deklaracji chcącego wstąpić. Kościół, jak twierdzi o. N. Afanasjew, to nie tylko społeczność ludzi powiązana wiarą, lecz „naród Boży” uformowany przez Boga dla Siebie, z którym Bóg zawarł Przymierze na Golgocie, i zjednoczony Bogiem w Ciele Chrystusa (Afanasev 1952, 1). Przeto wejście do Kościoła jest wejściem w „Ciało Chrystusa”, gdyż „w jednym Duchu wszyscy zostaliśmy ochrzczeni w jedno ciało” (1 Kor 12,13). Jako nowe narodziny i narodziny „z góry” (J 3,7), wejście do Kościoła jest aktem stwórczym, dokonywanym przez Ducha i dlatego wchodzący do Kościoła staje się nowym stworzeniem w Chrystusie (Afanasev 1952, 1-2), członkiem „ludu Bożego”.

Zgodnie z interpretacją listu apostoła Pawła do Rzymian wejście do Kościoła jest przede wszystkim nowym życiem, lecz nie zwyczajnie

lepszym życiem, bardziej moralnym czy pobożnym, ale ontologicznie innym od poprzedniego. Aby jednak stać się w całej pełni członkiem Kościoła, jest rzeczą konieczną mówi św. Ireneusz z Lyonu, prócz otrzymania sakramentu chrztu i bierzmowania jeszcze spożywać Ciało i Krew Zbawiciela w sakramencie Eucharystii, dzięki któremu zostajemy wszczępieni w Jego Ciało, którym jest Kościół (Iriniej Lionskij 1978, 633-635).

W rozumieniu pierwszych chrześcijan należeć do Kościoła znaczyło przede wszystkim należeć do zebrania eucharystycznego, dosłownie – przyjmować Eucharystię. O. N. Afanasjew napisał, „Tak od pierwszych dni po Pięćdziesiątnicy, być lub liczyć się członkiem Kościoła oznaczało uczestniczyć w jego eucharystycznym zebraniu” (Afanasev 1952, 10). Wtedy komunikowali się wszyscy. Ponieważ być uczestnikiem wieczery to oznaczało spożywać ją. Innego udziału w Eucharystii nie mogło być i nie było poczynając od pierwszej Eucharystii dokonanej przez Apostołów po Pięćdziesiątnicy (Afanasev 1952, 73). Ze swej natury liturgia eucharystyczna nie zna „widzów”, którzy kwalifikują się jako „zewnątrzni” i takie zjawisko zdaniem P. Evdokimova jest zgubnym wypaczeniem praktyki pierwotnej (Evdokimov 1986, 164).

We wszystkich pierwotnych opisach „przyjęcia do Kościoła”, po „chrzcie z wody i Ducha” znajduje się opis eucharystii, do której przystępuje neofita. Potwierdzenie tego znajdujemy w Apologii św. Justyna Męczennika:

Pokarm zaś ten nazywany jest przez nas Eucharystią i nikt inny nie może go przyjmować jak tylko ten, kto wierzy że to, czego nauczamy, jest prawdą i kto przyjął chrzest na odpuszczenie grzechów i odrodzenie, oraz żyje tak, jak Chrystus nakazał. Nie spożywamy go jednak jako zwykłego chleba i zwykłego napoju. Jak bowiem za sprawą Logosu Bożego, nasz Zbawiciel, Jezus Chrystus wcielił się i dla naszego zbawienia przyjął ciało i krew, tak samo również i ten pokarm, który dzięki modlitwie przez Niego ustanowionej staje się Eucharystią, karmi, przemieniając nasze ciało i krew. Zostaliśmy także pouczeni, że ten pokarm jest Ciałem i Krwią właśnie wcielonego Jezusa (Justyn Męczennik 2004, 255).

Oraz w „Tradycji apostołskiej” św. Hipolita Rzymskiego (Apostolskoe predanie XXII {cyt. za Afanasev 1952, 3}). Według porządku wejścia w ciało Kościoła chrzest i bierzmowanie są momentami przygotowawczymi do wejścia w zebranie eucharystyczne. Wejście to otwiera możliwość życia w Kościele, bez którego nie ma aktywnej przynależności do niego. Bowiem jak mówi św. Mikołaj Kabasilas nieochrzczony wodą i Duchem nie może wejść do życia, jak też ten, kto nie spożywa Ciała Syna Człowieczego i nie pije Jego Krwi nie może mieć życia sam z siebie (Nikolaj Kavasila 2006 {Slovo 4}).

Eucharystia zwieńczeniem chrztu

Życie w Kościele realizuje się w zgromadzeniu eucharystycznym, bez którego nie ma Kościoła. Do niego przynależy tylko ten, kto wszedł przez chrzest i bierzmowanie i uczestniczy w jednym chlebie eucharystycznym. Dlatego też nowoochrzczony i bierzmowany bezpośrednio jest wprowadzany do zgromadzenia eucharystycznego (Afanasev 1952, 3). Ten moment, zgodnie z myślą św. Dionizego Areopagity stanowi dopełnienie i realizację pełnej przynależności do Ciała Kościoła jako ludu Bożego (Dionizjusz Areopagita 1932, 196)

Eucharystia jest określana jako „ogień”, który spożywamy w Komunii świętej. „Przyszedłem rzucić ogień na ziemię i jakże bardzo pragnę, żeby on już zapłonął” (Łk 12,49) powiedział Chrystus, a mówił o ogniu eucharystycznym (Evdokimov 1986, 121), który opala wszystko co nieczyste i uświęca i jednoczy z Chrystusem.

W pojęciu św. Mikołaja Kabasilasa Eucharystia jest „końcowym” sakramentem i dalej już nie można pójść, nie można już niczego większego wyobrazić. Po przyjęciu eucharystii nie ma już nic, do czego można byłoby zdążyć, lecz zatrzymując się w tym momencie powinniśmy nauczyć się jak uchronić ten Skarb (Nikolaj Kavasila 2006 {Slovo 4}). Ponieważ podkreślił to apostoł Paweł następującymi słowami „żyje już nie ja, lecz żyje we mnie Chrystus” (Ga 2,20). Tak doskonale jest

to misterium, bardziej od każdego sakramentu, wprowadza na sam szczyt szczęścia, dlatego też w każdej ludzkiej gorliwości tutaj jest kulminacja. Gdyż w nim my jednoczymy się z Bogiem i Bóg jednoczy się z nami doskonałą jednością. Jaka może być większa jedność nad tę, która duchowo jednoczy nas z Bogiem (Meyendorff 1995, 28). Jak twierdzi o. A. Schmemann – Jego życie w nas i nasze życie w Nim jest właśnie Kościołem, gdyż ono nie ma żadnego istnienia i innego celu jak być Chrystusem w nas i nami w Chrystusie. „A oto Ja jestem z wami po wszystkie dni do skończenia świata” (Mt 28,20) – to jest Kościół.

W rozumieniu o. N. Afanasjewa sakramenty chrztu i bierzmowania umożliwiają tylko pasywną przynależność. W konkluzji, misterium „wejścia do Kościoła” według jego twierdzenia składa się z trzech momentów: chrztu, bierzmowania i Eucharystii (Afanasev 1952, 4). Podobnie stwierdza P. Evdokimov – odrodzenie „z wody i Ducha” stanowi jeden węzeł „wtajemniczenia chrześcijańskiego” obejmujący trzy sakramenty chrzest, bierzmowanie i Eucharystię (Evdokimov 1986, 350).

We wczesnochrześcijańskiej tradycji stwierdza o. A. Schmemann, chrzest, bierzmowanie i Eucharystia były nierozłączne (Śmiemann, rozdz. 4.2) i stanowiły jedno wielkie liturgiczne nabożeństwo ze srogim porządkiem, podobnie jak każdy sakrament znajdował swe dopełnienie w ostatnim w ten sposób, że niemożliwym staje się zrozumienie jednego w oderwaniu od drugiego. Jeżeli w bierzmowaniu swe wypełnienie znajduje chrzest, to w Eucharystii realizuje się bierzmowanie, stwierdza o. A. Schmemann. Jednak trzeba zauważyć, że pod wypełnieniem należy rozumieć nie efektywność, gdyż każdy sakrament na swój sposób jest efektywny, lecz duchową, dynamiczną i egzystencjalną więź między sakramentami, w nowym życiu otrzymanym od Chrystusa. W chrzcie na nowo rodzimy się z wody i Ducha, i te narodziny czynią nas sposobnymi i otwartymi na przyjęcie Ducha Świętego, to jest – naszej osobistej Pięćdziesiątnicy. W końcu dar Ducha Świętego umożliwia nam wejście do Kościoła i Chrystusowej uczyty w Jego Królestwie. Jesteśmy ochrzczeni

i możemy przyjąć Ducha Świętego; przyjęliśmy Ducha Świętego i możemy stać się żywymi członkami Ciała Chrystusowego, wzrastając w Kościele na miarę wzrostu Chrystusa (Śmiemann, rozdz. 4.2).

Zakończenie

Objawienie Boga Jedyne w Trójcy Świętej – Ojca, Syna i Ducha Świętego leży u podstaw całej teologii chrześcijańskiej. Zgodnie z myślą patrystyczną św. Ojców Kapadockich, Epifania Boskiej Trójcy jest właściwą teologią objawioną Kościołowi. To misterium jest fundamentem Kościoła, a zarazem stanowi najwyższy cel teologii. Zgodnie z myślą św. Ewagriusza z Pontu i św. Maksyma Wyznawcy pełne poznanie tajemnicy Trójcy Świętej oznacza doskonale zjednoczenie z Bogiem i przeobstwienie osoby ludzkiej. Teologia trynitarna jest teologią mistyczną, teologią zjednoczenia opartą na doświadczeniu, które implikuje konieczność życia sakramentalnego w Kościele. Kościół jest bowiem mistycznym ciałem Chrystusa, bogoludzkim organizmem, który jest „pełen” Ducha Świętego. Tylko Duch Święty może uczynić nas członkami ciała Chrystusa, gdyż „w jednym Duchu wszyscy zostaliśmy ochrzczeni w jedno ciało” (1 Kor 12,13). Tylko w Duchu Świętym Jezusa Chrystusa nazywamy Panem. „...Nikt też nie może powiedzieć bez pomocy Ducha Świętego: Jezus jest Panem” (1 Kor 12,3). Tylko Duch Święty pozwala nam stać się uczestnikami aktu zbawczego Jezusa Chrystusa i prowadzi nas do tajemnic Ojca: „Nikt nie przychodzi do Ojca inaczej jak tylko przeze Mnie” (J 14,6). To wszystko ukazuje boskie trynitarne i nierozłączne, zbawcze działanie wszystkich Hipostaz Trójcy Świętej względem człowieka, którego najwyższym powołaniem jest życie z Bogiem i w Bogu.

Bibliografia

Afanasjew, Mikołaj. 2002. *Kościół Ducha Świętego*, tłum. ks. Henryk Paprocki. Białystok: Bractwo Młodzieży Prawosławnej w Polsce.

- Afanasev, Nikolaj. 1952a. *Trapeza gospodnâ*. Pariž: Religiozno-Pedagogičeskij Kabinet pri Pravoslavnom Bogoslovskom Institute v Pariže.
- Afanasev, Nikolaj. 1952b. *Vstuplenie v Cerkov*. Pariž [maszynopis].
- Alfiejew, Hilarion. 2009. *Misterium wiary. Wprowadzenie do prawosławnej teologii dogmatycznej*, tłum. Jarosław Charkiewicz. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Bazyli Wielki. 1999. *O Duchu Świętym*, tłum. Alina Brzóstowska. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Boska Liturgia Świętego Ojca naszego Bazylego Wielkiego*. 2005. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Božestviennaâ Liturgiâ iže vo svâtyx otca našego Ioanna Zlatoustago*. 2001. Varšava: Varšavska Mitropoilia Pravoslavna.
- Cyryl Jerozolimski. 2000. *Katechezy przedchrzcielne i mistagogiczne*, tłum. Wojciech Kania. Kraków: Wydawnictwo „M”.
- Chomiakow, Aleksy. 1981. „Kościół jest jeden.” Tłum. ks. Henryk Paprocki. *Wiadomości Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego* 11/I-II: 47-65.
- Dionizjusz Areopagita. 1932. *Dzieła Świętego Dionizjusza Areopagity*, tłum. Emanuel Bułhak. Kraków: Źródła Cywilizacyi Europejskiej.
- Časoslov*. 1925. Varšava: Sinodalnaâ Tipografîa.
- Evdokimov, Paul. 1986. *Prawosławie*, tłum. Jerzy Klinger. Warszawa: PAX.
- Evdokimov, Paul. 2001. *Szalona miłość Boga*. Białystok: Orthdruk.
- Evdokimov, Paul. 2012. *Duch Święty w tradycji prawosławnej*, tłum. Maria Żurowska. Poznań: W drodze.
- Fieofan Zatvornik. 1903. *Pisma o duchownoj żyzni*. Moskwa: Otčij dom.
- Felmy, Karl Christian 2005. *Współczesna teologia prawosławna*, tłum. Henryk Paprocki. Białystok: Diecezja Białostocko-Gdańska.
- Florenski, Pavel. 1914. *Stolp i utwierżdienie Istiny*. Przedruk z roku 1990. Moskwa: Put’.

- Hrycuniak, Sawa. 2003. „Znaczenie eucharystii w Kościele Prawosławnym.” W *Chrystus najwierniejszy przyjaciel człowieka*. Warszawa: Warszawska Metropolia Prawosławna.
- Ignacy Antiocheński. 1988. „Listy.” W *Pierwsi świadkowie. Wybór najstarszych pism chrześcijańskich*, tłum. Anna Świderkówna, opr. Marek Starowieyski. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy ZNAK.
- Ireneusz z Lyonu. 1965. „Adversus haereses (Contra haereses).” W *Światła ekumeny. Antologia patrystyczna*, tłum. Andrzej Bober. Kraków: Wydawnictwo Apostolstwa Modlitwy.
- Irinej Lionskij. „Protiv jeresiej.” Dostęp: 2019.12.28. https://azbyka.ru/otechnik/Irinej_Lionskij/protiv-eresiej/4.
- Irinej Lionski. 1978. „Protiv eresiej.” W *Antologią. Raniexristianskie Otcy Cerkvi*, 633-635. Brüssel: Žizn' s Bogom.
- Justyn Męczennik. 2004. „1 Apologia św. Justyna filozofa i męczennika, apologia chrześcijan do Antonina Piusa.” W: *Pierwsi apologeti greccy Kwadratus, Arystydes z Aten, Aryston z Pelli, Justyn Męczennik, Tacjan Syryjczyk, Milcjades, Apolinary z Hierapolis, Teofil z Antiochii, Hermiasz*, tłum. Leszek Misiarczyk, red. Józef Naumowicz, 207-270. Kraków: Wydawnictwo „M”.
- Kiprian Karfagenskij. 2001. „Kniga o edinstve Cerkvi.” Dostęp 2019.12.28. <http://pagez.ru/lsn/0046.php>.
- Łoski, Włodzimierz. 2000. *Teologia dogmatyczna*, tłum. Henryk Paprocki. Białystok: Orthdruk.
- Mantzaridis, Georgios I. 1997. *Przebóstwienie człowieka. Nauka świętego Grzegorza Palamasa w świetle tradycji prawosławnej*, tłum. Iga Czaczkowska. Lublin: Prawosławna diecezja Lubelsko-Chełmska.
- Meyendorff, John. 1995. *Małżeństwo w Prawosławiu. Liturgia, teologia, życie*. Lublin: Prawosławna Diecezja Lubelska i Chełmska.
- Mineâ prazdničnaâ s dobavleniem služb iz Triodi Postnyâ i Cvetnyâ. 2003. Kiev: UPC Kievskáâ Mitropoliâ.

- Nikolaj Kavasila. 2006. „Siem slov o žizni vo Xriste.” Dostęp: 2019.12.15. https://azbyka.ru/otechnik/Nikolaj_Kavasila/sem_slov_o_gizni_vo_hriste/4.
- Nisskij, Grigorij. 1865. „Slovo o sv. Duxe protiv makiedonian.” Dostęp 2019.12.15. https://azbyka.ru/otechnik/Grigorij_Nisskij/slovo-o-svjatom-dukhe-protiv-makedonjan-dukhortsev.
- Ostapczuk, Jerzy. 2018. „Tekstologiâ kirilličeskich staropečatnyh bogoslužebnyh četveroevangelij srednebolgarskogo i serbskogo izvodov i ih othošenie k rukopisnoi traicii (Evangelie ot Marka, začala 1-9).” *Slověne* 7(2): 62-73.
- Schmemann, Aleksander. 1988. *Za życie świata*. Warszawa: Instytut Prasy i Wydawnictw NOVUM.
- Spiteris, Yannis. 2006. *Ostatni Ojcowie Kościoła – Kabasilas Palamas*, tłum. Bogusław Widła. Warszawa: Wydawnictwo Księży Marianów MIC.
- Šmiemann, Aleksandr. 1993. „Vodoû i duxom.” Dostęp: 2019.12.15. https://azbyka.ru/otechnik/Aleksandr_Shmeman/vodoyu-i-duhom/#0_30.
- Vannier, Marie Anne. 2000. *Trójca Święta. Tajemnica Jedności. Teksy z tradycji*. Warszawa: PAX.
- Troicki, Hilarion. 1986. *Xristianstva net bez cerkvi*, vtoroë izdanie. Montreal: Bractvo prep. Iova Počajevskogo w Kanadie.
- Ware, Kallistos. 1999. *Prawosławna droga*. Białystok: Orthdruk.
- Ware, Kallistos. 2002. *Kościół prawosławny*. Białystok: Orthdruk.

CHRZEŚCIJAŃSKA AKADEMIA TEOLOGICZNA
w WARSZAWIE

Rok LXI

Zeszyt 4

ROCZNIK TEOLOGICZNY

WARSZAWA 2019

REDAGUJE KOLEGIUM

dr hab. Jakub Sławik, prof. ChAT – redaktor naczelny

dr hab. Jerzy Ostapczuk, prof. ChAT – zastępca redaktora naczelnego

prof. dr hab. Tadeusz J. Zieliński

dr hab. Borys Przedpełski, prof. ChAT

dr hab. Jerzy Sojka, prof. ChAT – sekretarz redakcji

MIĘDZYNARODOWA RADA NAUKOWA

JE metropolita prof. dr hab. Sawa (Michał Hrycuniak), ChAT

bp prof. dr hab. Wiktor Wysoczański, ChAT

abp prof. dr hab. Jerzy Pańkowski, ChAT

prof. dr hab. Atanolij Aleksiejew, Państwowy Uniwersytet w Petersburgu

prof. dr Marcello Garzaniti, Uniwersytet we Florencji

prof. dr hab. Michael Meyer-Blanck, Uniwersytet w Bonn

prof. dr hab. Antoni Mironowicz, Uniwersytet w Białymstoku

prof. dr hab. Wiesław Przyczyna, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

prof. dr hab. Eugeniusz Sakowicz, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego
w Warszawie

prof. dr hab. Tadeusz Stegner, Uniwersytet Gdański

prof. dr Urs von Arx, Uniwersytet w Bernie

prof. dr hab. Piotr Wilczek, Uniwersytet Warszawski

Skład komputerowy – Jerzy Sojka

W związku z wprowadzaniem równoległej publikacji czasopisma w wersji papierowej i elektronicznej Redakcja „Rocznika Teologicznego” informuje, iż wersją pierwotną jest wersja papierowa.

BWHEBB, BWHEBL, BWTRANSH [Hebrew]; BWGRKL, BWGRKN, and BWGRKI [Greek]

PostScript® Type 1 and TrueType fonts Copyright ©1994-2013 BibleWorks, LLC.

All rights reserved. These Biblical Greek and Hebrew fonts are used with permission and are from BibleWorks (www.bibleworks.com)

ISSN 0239-2550

Wydano nakładem

Wydawnictwa Naukowego ChAT

ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa, tel. +48 22 635-68-55

Nakład: 100 egz., objętość ark. wyd.: 12,6

Druk: druk-24h.com.pl

ul. Zwycięstwa 10,

15-703 Białystok

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

- KALINA WOJCIECHOWSKA, *Rekontekstualizacja i reinterpretacja Psalmu 18[17], 5a i Ps 16[15], 8-11 w kazaniu Piotra w Dz 2, 22-33*..... 587
- JERZY OSTARCZUK, *Кириллическое рукописное Евангелие-апракос конца (втор. пол.?) XII в.: Национальная библиотека св. Кирилла и Мефодия в Софии № 25, Одесский Археологический музей № 59625 и Библиотека Российской академии наук в Санкт-Петербурге № 4.5.22. Проблема типологической классификации*..... 611
- СЕРГЕЙ ШУМИЛО, *Участие в антиуниинном сопротивлении в Украине игумена Афонского Пантелеимонова монастыря архимандрита Матфея и его связи с Иоанном Вишенским и Киприаном Острожаниным*..... 631
- ANDRZEJ BACZYŃSKI, *Trynitarny wymiar tajemnicy Kościoła* 651
- ARTUR ALEKSIEJUK, *Naukowo-badawcza eksploracja ludzkich zarodków w dyskursie bioetyczno-teologicznym wybranych Kościołów ewangelicko-reformowanych*..... 675
- JAKUB KOSTIUCZUK, *Dlaczego prawosławni świętowali Wielkanoc tydzień później?* 723
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *Niepewność poznawcza jako element liberalnego kwakryzmu* 743
- RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA, *Autopercepcje przyszłych nauczycieli w konfrontacji z funkcjami i zadaniami współczesnego uniwersytetu* 763
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Nauczanie religii a kwestia neutralności światopoglądowej i świeckości szkoły w Polsce* 785

MATERIAŁY

- BOGUSŁAW MILERSKI, *Kazanie inauguracyjne (J 1, 1-5)* 811
- JOANNA TOKARSKA-BAKIR, *Odwaga* 817
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Dwa międzywojenne projekty ustaw o uznawaniu związków religijnych w Polsce* 825

RECENZJE

- Orłowski, Mariusz. 2018. *Puławscy zielonoświątkowcy. Kościół Chrześcijań-
jan Wiary Ewangelicznej w Puławach w latach 1991-1995*. Warszawa:
Wydawnictwo Naukowe Semper, ss. 115 (JAN MIRONCZUK)..... 833
- Stella-Sawicki, Marek A. 2018. *A Contextual Chronology of The Sovereign
Military Hospitaller Order of St John of Jerusalem of Rhodos and of
Malta. Defence of the Faith and humble Service of the Poor and the Sick
1099-2018 A.D. Without a final chapter*. Londinium: MSS Consulting
London, ss. 500 (ANDRZEJ F. DZIUBA)..... 837

KRONIKA

- IV Studencko-Doktorancka Konferencja Naukowa Teologów (7-8 czerwca
2019)* (ARTUR JEMIELITA)..... 845
- Inauguracja roku akademickiego 2019/2020 (3 października 2019)*
(JERZY BETLEJKO)..... 849
- Konferencja Rzecznika Praw Obywatelskich i Chrześcijańskiej Akademii
Teologicznej w Warszawie pt. „(Nie)zapomniane cmentarze” (23 paź-
dziernika 2019)* (TADEUSZ J. ZIELIŃSKI)..... 853
- Konferencja naukowa: „Ulryk Zwingli. 500 lat Reformacji w Zurychu”
(6 listopada 2019)* (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, AGNIESZKA TERESA
TYS)..... 857
- Wykaz autorów 860
- Recenzenci „Rocznika Teologicznego” w roku 2019 861

Contents

ARTICLES

- KALINA WOJCIECHOWSKA, *Recontextualization and Reinterpretation of Psalm 18 [17]:5a and Psalm 16 [15]:8-11 in Peter's First Speech (Acts 2:22-33)*..... 587
- JERZY OSTAPCZUK, *Cyrillic Lectionary Gospel Manuscript from the end (2nd half?) of 12th century: Cyril and Methodius National Library of Bulgaria No 25, Odessa Archaeological Museum No 59625 and Library of Russian Academy of Science in Saint-Petersburg No 4.5.22. Typological Classification*..... 611
- SERGEJ ŠUMILO, *Participation in the Anti-Union Resistance in Ukraine of the Abbot of the Athos Panteleimon Monastery Archimandrite Matthew and the Aphonites John Vishensky and Kiprian Ostrozhnin*..... 631
- ANDRZEJ BACZYŃSKI, *The Trinitarian Dimension of the Mystery of the Church*..... 651
- ARTUR ALEKSIEJUK, *Scientific Exploration into Human Embryos in the Bio-ethical Discourse of Selected Evangelical Reformed Churches* 675
- JAKUB KOSTIUCZUK, *Why did Orthodox believers celebrate Easter a week later?* 723
- ZBIGNIEW KAŻMIERCZAK, *Cognitive Incertitude as an Element of Liberal Quakerism* 743
- RENATA NOWAKOWSKA-SIUTA, *Agency and communion. Future teachers' self-perceptions in confrontation with functions and tasks of contemporary University* 763
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Teaching of religion and the issue of worldview neutrality and secular character of schools in Poland*..... 785

MATERIALS

- BOGUSŁAW MILERSKI, *Inaugural sermon (Joh. 1:1-5)*..... 811
- JOANNA TOKARSKA-BAKIR, *Courage*..... 817
- TADEUSZ J. ZIELIŃSKI, *Two interwar bills on the recognition of religious associations in Poland* 825

REVIEWS

- Orłowski, Mariusz. 2018. *Puławscy zielonoświątkowcy. Kościół Chrześcijań Wiały Ewangelicznej w Puławach w latach 1991-1995*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, pp. 115 (JAN MIRONCZUK)..... 833
- Stella-Sawicki, Marek A. 2018. *A Contextual Chronology of The Sovereign Military Hospitaller Order of St John of Jerusalem of Rhodos and of Malta. Defence of the Faith and humble Service of the Poor and the Sick 1099-2018 A.D. Without a final chapter*. Londinium: MSS Consulting London, pp. 500 (ANDRZEJ F. DZIUBA)..... 837

CHRONICLE

- IV Student-Doctoral Scientific Theological Conference (7-8 June 2019)*
(ARTUR JEMIELITA)..... 845
- Inauguration of the academic year 2019/2020 (3 October 2019)*
(JERZY BETLEJKO)..... 849
- The conference of the Ombudsman and the Christian Theological Academy in Warsaw entitled: "(Un)forgotten cemeteries" (23 October 2019)*
(TADEUSZ J. ZIELIŃSKI) 853
- Scientific conference: "Ulrich Zwingli. 500 years of the Reformation in Zurich" (6 November 2019)* (RAFAŁ MARCIN LESZCZYŃSKI, AGNIESZKA TERESA TYS)..... 857
- List of authors 860
- List of reviewers of "Theological Yearbook" in 2019 861

Wykaz autorów

Kalina Wojciechowska, k.wojciechowska@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jerzy Ostapczuk, jostap@wp.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa.

Sergej Šumilo, sergshumilo@gmail.com, 126 Velyka Vasyl-kivska St., office 1, Kyiv, Ukraine, 03150

Andrzej Baczyński, xbaczynski@op.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Artur Aleksiejuk, a.aleksiejuk@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Jakub Kostiuczuk, abpjakub@orthodox.bialystok.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Zbigniew Kaźmierczak, zkazmierczak@gmail.com, Uniwersytet w Białymstoku, Instytut Filozofii, Pl. NZS 1, 15-420 Białystok

Renata Nowakowska-Siuta, r.nowakowska@chat.edu.pl, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Tadeusz J. Zieliński, tjz@onet.eu, Chrześcijańska Akademia Teologiczna w Warszawie, ul. Broniewskiego 48, 01-771 Warszawa

Joanna Tokarska-Bakir, joanna.tokarska-bakir@ispan.waw.pl, Instytut Sławiastyki PAN, ul. Bartoszewicza 1b m. 17, 00-337 Warszawa